

Zo niet, dan toch

Over ons redeneren en wat
daar wel en niet logisch aan is

Sjoerd van der Niet

DAMON

'We have, therefore, no choice left but betwixt a false reason and none at all.'

David Hume, *A Treatise of Human Nature* (1739)

Inhoud

1.	Inleiding	11
2.	Waar of onwaar?	17
	Onderwerp en predicaat	17
	In en uit context	18
	Niet, en, of, als dan	21
	Feit en norm	24
	Dat kan zeker, en het moet mogen	25
3.	Ticket naar de volgende zin	28
	Waarneming, overdracht, redenering en handeling	28
	Individu en collectief	30
	De mist in	33
	Waarom? Waarom?	35
	Tweet tweet	38
	Bij de les met logica	40
	Eens of oneens	41
	Preciezer, concreter	44
	Normatief van begin tot eind	47
4.	Dit is informatie	50
	Eén bit	50
	In- en uitsluiten	52
	Naar Oostenrijk of skiën	54
	Nieuws	56
	Vandalen richten vernielingen aan	60
	Bijvoegsels	62
	Onderwerp van gesprek	64
5.	Als dan	69
	Als A dan B, als B dan A	69
	Perspectiefwisseling	71
	Mede gelet op	72

	Dus, want, daarom, omdat, daardoor, doordat	76
	Door werkzaamheden	78
	Als je scoort bij je debuut	83
	Koppig-heid	85
	Stiekem belangrijk	88
	Verklaren en verantwoorden	91
6.	Maar dat is logisch	93
	Van deel naar geheel	93
	Van verleden naar toekomst	96
	Van het een naar iets heel anders	97
	Van feit naar norm	100
	Van 'zo is het' naar 'zo hoort het'	103
	Van woord naar betekenis	105
	Van 1+1 naar 2	109
7.	Doet er wel/niet toe	113
	Betekenis door contrast	113
	Managementsamenvatting	116
	Relevantie	118
	Niet allemaal tegelijk	120
	Desondanks	123
	Zelfs dan	125
	Andersom	128
	Dat was de vraag niet	131
	Catch-22	134
	Wat als?	136
	Dat had je nou niet hoeven doen	139
8.	Daarvoor moet je niet bij mij zijn	144
	Vertrouwen in de achtbaan	144
	Computer says no	146
	Wanneer de regels regeren	148
	Nudging	152
	De uitzondering die de regel bevestigt	156
	Self-fulfilling prophecy	161
	Gelegenheidsargument	163

9.	Voors en tegens	167
	Meters plus seconden	167
	Kosten en baten	171
	Glijdende schaal	174
	In het grote plaatje	175
	Dan doe ik dat	178
	Sterk staan en kwetsbaar blijven	180
10.	Toegepast	185
	In het verkeer	185
	Verantwoorde(lijke) kunstmatige intelligentie	187
	Escalatie	192
	Modaliteit op modaliteit	194
	In vergelijking	196
	Democratie en technocratie	200
11.	Wat is logica?	203
	Syllogistische logica	203
	Moderne logica	205
	Hoe logisch is logica?	209
	Bewijs het maar	212
12.	Wat is betekenis?	214
	Representatie	214
	Redenatie	215
	Taal als onderwerp van taal	215
	Grote vragen	216
13.	Verantwoording	218
14.	Begrippenlijst	235

1. Inleiding

‘Maar dat is logisch.’

‘Dat is echt helemaal niet logisch.’

‘Ik vind het anders best logisch.’

Het kan gaan over voetbaltactiek, over het meenemen van je paraplu als het misschien gaat regenen, of over een politieke keuze. Maar wat bedoelen we wanneer we zeggen dat iets ‘logisch’ is? Wat willen we daarmee zeggen? En wanneer is iets nu echt logisch en wanneer niet? Bestaat er zoiets als ‘een beetje logisch’?

Er zijn andere formuleringen die verwant zijn aan de claim dat iets logisch zou zijn.

‘We hebben geen keus.’

Echt niet? Het is wat Nancy Pelosi namens de Democraten zei over *impeachment* van Donald Trump.¹ Maar was dit niet juist hun keuze? En als ze geen keus hadden, hoe konden de Republikeinen het dan toch oneens zijn?

‘Dit is absoluut een noodzakelijke maatregel.’

Weet je het zeker? Had je niet ook kunnen beslissen om deze maatregelen niet in te voeren? Mark Rutte verdedigde met deze zinsnede het voorstel voor afschaffing van de dividendbelasting.² Dat trok hij later in. Toch niet zo noodzakelijk.

‘Hier moet een reactie op komen. Onvermijdelijk.’

Hoezo moet dat? Van wie? Iran valt de VS aan: ‘Dat kan niet onbeantwoord blijven.’ De VS liquideren daarop een Iraanse generaal: ‘Iran moet wel reageren.’³ Maar het zijn beslissingen, er moet niets, de reactie is niet onvermijdelijk. Er kan ook besloten worden om niet terug te slaan. Wil je reageren? Dat is de vraag.

‘Het kan niet anders. Er is geen alternatief.’

Echt niet? Duidt dit op een gebrek aan fantasie, stel je jezelf hiermee misschien gerust over een moeilijke keuze waar je met zwaar gemoed

toch maar een knoop over hebt doorgehakt, of is dit een manier om zogenaamd schone handen te houden?

Bij al zulke zinsneden rinkelen bij mij de alarmbellen. Ze pogen iets te presenteren als onloochenbaar, niet te ontkennen, als niet meer dan volkomen logisch – om daarmee elke discussie af te snijden. Maar vormen ze wel een argument? Als ze al iets doen, dan signaleren ze vooral een einde aan de argumenten. Dat ze op zijn. Ten einde raad. Jonge advocaten leren om in hun betoog dergelijke frases te vermijden. ‘Logisch’, ‘evident’ en ‘duidelijk’ markeren juist de gaten in je argumentatie, de tegenpartij zal meteen gespist zijn.

Het woordje ‘logisch’ vormt het onderwerp van dit boek. Wat is er logisch en wat niet? Wat is dat eigenlijk: logica? Een eerste antwoord luidt: het zijn redeneringen die wel of niet logisch zijn. En een redenering is een verbinding van meerdere zinnen. Bijvoorbeeld:

Het gaat regenen.

Ik neem een paraplu mee.

Je neemt een paraplu mee, omdat het gaat regenen. Het zijn niet zomaar twee losse zinnen, er bestaat een verband tussen. Nu, is dat verband zagezegd logisch?

We voegen wat context toe. Eerst verzamel je informatie: je checkt een app op je telefoon en die geeft aan dat het gaat regenen. Daarmee ga je verder redeneren en zo weet je wat je te doen staat: je neemt een paraplu mee. Immers, als het gaat regenen, dan neem je een paraplu mee. Dat is toch logisch? – Wel, het is een goed idee om een paraplu bij je te steken, tegelijk is het niet iets wat buiten kijf staat. Er is discussie over mogelijk. En dan bedoel ik niet dat de informatie onjuist zou kunnen zijn, maar dat de verbinding tussen de regen en de paraplu niet waterdicht is. Er kunnen ook redenen zijn om, zelfs als het gaat regenen, toch geen paraplu mee te nemen: je weet zo gauw niet waar die paraplu gebleven is en moet de trein halen, bijvoorbeeld.

Alle parkieten zijn planten.

Alle planten zijn van papier.

Dus alle parkieten zijn van papier.

Deze redenering bestaat uit louter nonsens, maar is wel waterdicht. Het mag larie zijn, de conclusie volgt niettemin uit de argumenten. Kijk, dit is nou logisch!

De redenering over de paraplu is wel logisch, maar niet logisch. Wel logisch in de zin dat je de stap van regen naar paraplu veelal als vanzelfsprekend laat passeren, maar niet logisch in de zin dat er geen speld tussen te krijgen is. Van wiskundige zekerheid is hier geen sprake. De redenering over de parkieten is daarentegen niet erg logisch, maar wel volkomen logisch. Alle onzin ten spijt, deze redenering vormt nu juist wel een zekerheid.

Dit betekent dat we onderscheid moeten maken tussen logisch en logisch. Er is de logica in dezelfde hoek als de wiskunde, een formele logica, en er is de logica van het dagelijks taalgebruik, een informeel 'logisch'. Nu is een woord maar een stickertje, maar er ontstaat een probleem wanneer we het onderscheid veronachtzamen: een redenering die best logisch is maar niet volkomen logisch, kan dan toch meeliften op de zekerheid uit de formele logica. Een redenering wordt getooid met een onvermijdelijkheid die ze eigenlijk niet heeft.

'Je moet de bal hebben om te schieten. En schieten om te scoren.
Maar da's logisch.'

Johan Crujff was er meester in om op de scheidslijn tussen de ene logisch en de andere logisch te dribbelen, om iets als logisch neer te zetten wat het in formele zin niet is. Gegeven de regels van het voetbal en aangenomen dat de tegenstander geen eigen doelpunten maakt, moet je inderdaad de bal hebben om te scoren. Maar om daar zijn spelopvatting uit af te leiden – balbezit, opbouwen, het veld groot maken in de aanval, compact in verdediging – dat is hooguit Crujffiaanse logica.

Het is niet zo dat Crujff informatie heeft verzameld over hoe het voetbalspel in elkaar steekt, daar de logica op heeft losgelaten en zo bij zijn tactiek uitkwam. Andere trainers doen hetzelfde en komen ergens anders op uit. Er zit dus iets eigens in, een element van Crujff zelf. Dat weten we allemaal wel, toch laten we ons door hem graag op het verkeerde been zetten.

Dit probeert ook de politicus die uit zijn argumenten loopt en zich ten slotte op de logica beroept. Alsof redeneren niets meer is dan informatie verzamelen en daar logica op loslaten. Met die visie, of het schijnbare gebrek eraan, dreigt echter iets tussen wal en schip te vallen. We kunnen het prima eens zijn over de aangehaalde informatie, maar oneens over de voorgestelde conclusie. Het is meestal niet de logica die de verbinding legt, die als een tank met nietsontziende onvermijdelijkheid walst van argumenten naar conclusie. Het is veel kwetsbaarder.

Wij zijn het. Wij zetten de stap. Maar hoe zeker kunnen we zijn?

*'We have, therefore, no choice left but betwixt a false reason and none at all.'*⁴

Zo verzuchtte filosoof David Hume in de achttiende eeuw. Hij dacht na over causaliteit, een connectie tussen oorzaak en gevolg buiten ons om, zo is het idee. Maar die connectie zelf nemen we nooit waar, alleen de twee zaken los, die wij niettemin als verbonden zien. Zijn wij het dan, komt het verband bij ons vandaan? Maar we halen ons wel vaker iets in ons hoofd wat meer fantasie is dan werkelijkheid, zo vaak *'that we must at last become ashamed of our credulity.'* Echter, wanneer we meer principieel de gedachten ordenen en onderbouwing zoeken, dan *'the understanding entirely subverts itself and leaves not the lowest degree of evidence in any proposition.'*

Gaat dit niet op voor alle redentie? Waar komt het verband tussen de regen en de paraplu vandaan? Je kunt zeggen dat het logisch is, in de zin van vanzelfsprekend. Maar kan dan, goedgelovig als we zijn, niet om het even welk verband, hoe merkwaardig ook op het eerste oog, doorgaan voor logisch? Logisch in de formele zin is de stap van regen naar paraplu echter zeker niet. Verwijzend naar de ene logica zwaaien we met *'a false reason'*, met de andere *'none at all.'*

Dit boek vormt een uitweiding op dit punt. Het voert daarbij langs de filosofische kijk op taal en redeneren, en langs een parade aan sterke, wankele en misleidende redeneringen. Het voert uiteindelijk niet zozeer naar een sceptische positie, zoals Hume. Het gat tussen de ene logisch en de andere is geen gebrek. Dat iets niet volkomen logisch

is, betekent nog niet dat het volkomen onlogisch is. Het betekent niet dat alle redenering retorica is, een dwaling door het land van demagogen en marketeers. Het is ook niet een conflict tussen rede en emotie. Wat ik in dit boek wil pogen te laten zien, is hoe een goede analyse van logisch en onlogisch voert naar een positie van verantwoordelijkheid, van sterk staan en kwetsbaar blijven.

Voor je ligt een boek dat op speelse wijze door de taal springt en waarin we onszelf betrappen op onlogische – of in ieder geval niet volkomen logische – redeneringen. We drijven een wig tussen de ene logisch en de andere. Dat is geen spelletje zonder consequenties. Want waar eindigt logica en waar begint verantwoordelijkheid? Op het spel staat de sociale interactie van kritiek en correctie. Taal gaat om schaven en beschaven, en analyse van het woordje ‘logisch’ wijst ons uiteindelijk op de verwevenheid van redeneren en samenleven.

Aan het begin reik ik enkele filosofische uitgangspunten aan over taal, waarheid en redeneren (hoofdstukken 2 en 3). Dit is, hoop ik, eenvoudig te volgen en vergroot het begrip. Daarna gaan we in op informatie, de ‘A’ in de redenering van A naar B (hoofdstuk 4), en op de vele vormen waarin de verbinding gestalte krijgt, met centraal daarin ‘als A, dan B’ (hoofdstuk 5). Vervolgens bekijken we wat voor B’s we zoal laten volgen op wat voor A’s en wat daar wel of niet logisch aan is (hoofdstuk 6), en hebben we het over relevantie, over de sturende rol ervan in gesprekken en hoe relevantie te testen is (hoofdstuk 7). Het onderwerp wordt daarna praktischer: eerst het redeneren in een sociale setting, de regels in ons sociale verkeer (hoofdstuk 8), daarna besluitvorming (hoofdstuk 9) en ten slotte een reeks losse stukken waarin de ideeën uit het boek zijn toegepast op een aantal voorbeelden (hoofdstuk 10).

Achteraan zijn enkele kleinodenvoegd. Allereerst een korte introductie in de (formele) logica en een nog kortere in de taalfilosofie. Vervolgens een verantwoording in de vorm van een notenlijst. Hier staan de bronnen, zowel van de filosofische onderbouwing als van de vele citaten die zich tijdens mijn werk aan dit boek van eind 2017 tot medio 2020 aandienen als voorbeeld voor opmerkelijke argumentatie. En ten slotte is er een begrippenlijst. In het boek zelf

zijn technische termen zo veel mogelijk vermeden, maar wie bijvoorbeeld het verschil tussen 'coherent' en 'consistent' wil nazoeken, die kan hier terecht. Nog een laatste opmerking: het woord 'logica' is in dit boek verder gereserveerd voor de formele logica.

2. Waar of onwaar?

Taal: met letters of klanken vormen we woorden, met woorden maken we zinnen, en van zinnen komen alinea's, speeches, theorieën, debatten, boeken. 'In den beginne was het woord.'¹ Nou, daar ben ik het niet helemaal mee eens. Inderdaad beginnen peuters niet meteen te praten in volzinnen, maar dat is toch wel waar het naartoe moet. In beginsel draait taal om zinnen. Zinnen hebben namelijk twee belangrijke eigenschappen: ze zijn waar of onwaar, en je kunt ermee redeneren. Het tweede pakken we op in het volgende hoofdstuk. Dit hoofdstuk gaat in op het eerste aspect. Waar of onwaar, dat is de vraag.

Onderwerp en predicat

Allereerst een snufje grammatica. Neem een zin, bijvoorbeeld:

'De zeespiegel stijgt met een meter.'

'De vergadering begint om drie uur.'

De zin bestaat uit een onderwerp en een predicat. Het onderwerp is dat waarover de zin iets te melden heeft, en het predicat is wat de zin daar dan over te melden heeft. In dit geval is 'de zeespiegel' het onderwerp, en 'stijgt met een meter' is het predicat. En de tweede zin meldt over 'de vergadering' dat die 'begint om drie uur'.

Een zin heeft iets te melden. Een zin stelt stoutmoedig een stukje van de wereld voor. Zo is het. Maar omdat de zin het zegt, hoeft het nog niet zo te zijn natuurlijk. De zin doet een voorstel.² De zin is waar als de wereld inderdaad zo is als voorgesteld en onwaar als de wereld niet zo is. Dus de zin 'de zeespiegel stijgt met een meter' is waar indien de zeespiegel werkelijk stijgt met een meter, en onwaar indien de wereld anders is, bijvoorbeeld als de zeespiegel daalt of stijgt met maar vijf centimeter of juist wel zes meter. En 'de vergadering begint om drie uur' is waar indien de vergadering inderdaad begint om drie uur en is anders onwaar, bijvoorbeeld indien de vergadering eerder of later begint of helemaal niet doorgaat.

Dus een zin is waar of onwaar, dat is, hij komt overeen met de werkelijkheid of niet. Om daar achter te komen, stelt de zin zelf een plan voor: zoek in de wereld eerst het onderwerp op en kijk daarna of die inderdaad aan het predicaat voldoet. Dus zoek de zeespiegel op en kijk daarna of die inderdaad een meter stijgt. Daarvoor moet je allereerst weten wat dat is: 'de zeespiegel'. Evenzo, om vast te stellen of die een meter stijgt, moet je wel weten wat dat is: 'een meter stijgen'. Je moet, kortom, bekend zijn met de betekenis van deze frases. Vervolgens moet je snappen dat je een tijdlang moet gaan meten, weten hoe je zo'n meting opzet en overweg kunnen met meetapparatuur, al is het maar een peilstok of een meetlint. Dus je moet de waarheidscondities kunnen uitspellen, tot op het niveau dat je het ook daadwerkelijk kunt gaan uitzoeken.

In en uit context

De zin helpt je al een eind op weg met die waarheidscondities. Als je de betekenis van de woorden kent, dan spelt de zin ze zelf al voor je uit. 'De vergadering begint om drie uur' is waar dan en slechts dan als de vergadering begint om drie uur. Dat is weinig meer dan een herhaling van wat er al stond. Simpel.

Maar je bent er nog niet. Want om welke vergadering gaat het eigenlijk precies? De agenda staat vol met vergaderingen. En begint die om drie uur vanmiddag of om drie uur vannacht, en gaat het om vandaag of morgen of volgende week? Dat vertelt de zin niet. Gelukkig is het antwoord meestal niet ver weg: in de context.

'We zitten vanmiddag met de directeur over de kwartaalresultaten, toch?'

'Ja, de vergadering begint om drie uur.'

Context kan bestaan uit andere teksten, oftewel zinnen die al voorbij zijn gekomen of die achteraf duidelijkheid verschaffen. Hierboven is de zin over de vergadering in een gesprekje geplaatst. Welke vergadering het betreft is in de vraag al bepaald, en het tijdstip is daar al enigszins gespecificeerd met 'vanmiddag'.

De vraag die hier voorafgaat, lost zo een aantal onduidelijkheden op voor de zin in kwestie, maar introduceert weer andere. Welke directeur? En de resultaten van welk kwartaal? Uiteraard gaat het om de directeur van het bedrijf hier, en om de resultaten van het kwartaal dat nu net is afgelopen. Tijd en plaats van het gesprek dragen bij aan de betekenis van de zin.

‘Vuurwerk in Amsterdam vanaf volgend jaar alleen in speciale zones.’³

Normaal gesproken is ‘volgend jaar’ voldoende bepaald door de context. Uitgesproken in 2018 verwijst het naar 2019 en in 2020 naar 2021. Maar hier luistert het nogal nauw. Gaat er een wijziging van vuurwerkbeleid in precies om middernacht op oud en nieuw?

‘Mag ik een zonnebloem, alstublieft?’

Bij de bloemist krijg ik op deze vraag een zonnebloem, bij de bakker een volkorenbrood met zonnebloempitten. Ben ik bij de bakker niet precies geweest in mijn formulering? Misschien, maar het werkt niettemin. De context helpt. De context is zelfs zo sterk dat het raar zou zijn als ik, wanneer de bakker het brood van het schap haalt, zou herhalen: ‘Nee, ik wil een zonnebloem. Een bloem, snap je? Een zonnebloem, gewoon zoals ik het zei.’ Je moet je best doen om de context ongedaan te maken.

Terug naar de vergadering, want daar is nog een variabele die vrij rondzweeft: ‘we’ hebben deze vergadering, maar wie zijn ‘we’? In ieder geval zit de directeur erbij. Daarnaast zullen de twee die dit gesprekje voeren er wel bij zijn. Persoonlijk voornaamwoorden zoals ‘ik’, ‘jij’, ‘wij’ en ‘jullie’ pikken hun betekenis op door wie er spreekt en wie het publiek vormen. Ook dat is relevante context.

‘We zitten vanmiddag met de directeur over de kwartaalresultaten, toch?’

‘Ja, maak je borst maar nat!’

Dit is een verontrustend bericht, tenzij die met een knipoog is gegeven. Dat ontkracht de letterlijke betekenis, je weet dat het niet waar is. Mimiek en intonatie kunnen dus meedoen aan een zin. Ze lossen